

VOKIŠKOSIOS SENŪJŲ KLAIPĖDOS KRAŠTO KAPINIŲ EPITAFIJOS: KALBINIS ASPEKTAS

Eglė Bukantytė

Straipsnis parengtas 2012 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

ABSTRACT

The object of the research is German epitaphs in the old cemeteries of Klaipėda Region. German inscriptions are compared to Lithuanian ones on the basis of the historical-comparative method with the aim of disclosing their textological and linguistic characteristics.

The analysis of inscriptions on German tombstones showed that, compared to Lithuanian tombstones, the attributes indicating the relationship of the deceased to family members were used more frequently. The profession of the deceased was indicated more often than in Lithuanian epitaphs. Starting with the 20s of the 20th century, the constructions of extended appositions were less frequent, and the epitaphs became more concise.

Laconicism of linguistic expression and of the structure of the epitaphs restrained their linguistic diversity and the potential for linguistic research. The analysis considered the brief language of the epitaphs as the facts of the living language, whereas Bible and canticle citations were not studied.

A few examples of dialecticisms and archaisms were identified, e.g. an archaic form of the verb *geben*: *es giebt*. Vowel reduction, a phenomenon characteristic of the High German dialect, was identified.

The present article did not discuss the principle of Germanization of Lithuanian names, surnames, or place names, as well as the distribution of German epitaphs over the localities of Klaipėda Region. New data are expected that may promote linguistic research.

KEY WORDS: epitaphs, the interaction of German and Lithuanian languages, historical-comparative method, archaism, dialecticisms.

ANOTACIJA

Tyrimo objektas – vokiškosios Klaipėdos krašto senųjų kapinių epitafijos. Remiantis istoriniu-lyginamuoju metodu vokiški įrašai gretinami su lietuviškais, siekiama atskleisti tekstologinius ir lingvistinius jų ypatumus.

Tiriant vokiškųjų antkapių užrašus pastebėta, kad juose dažnesni nei lietuviškuose pažyminiai, nurodantys mirusiojo santykius su artimaisiais. Neretai nurodoma moters mergautinė, kartais ir našlautinė pavardė. Dažniau nei lietuviškose epitafijose pasakoma mirusiojo profesija. Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio išplėstinių priedėlių konstrukcijos retesnės, epitafijos darosi lakoniškesnės.

Dažniausiai vartota įžanginė antkapių liturginė formulė – *hier ruhet in Gott*, kiek retesnė – *hier ruhet in Frieden*. Apie šių epitafijų ištaką kalbama atskirame tyrime.

Lakoniška epitafijų kalbinė raiška ir struktūra riboja jų kalbinę įvairovę ir lingvistinio tyrimo galimybes. Atliekant analizę trumpųjų epitafijų kalba laikyta gyvosios kalbos faktais, o Šv. Rašto ir giesmių citatos kalbiniu aspektu netyrinėtos.

Nustatyta keletas tarmybių ir archaizmų, pvz., archajinė veiksmažodžio *geben* forma *es giebt*. Aptiktas vokiečių aukštaičių tarmei būdingas reiškinys – balsių redukcija.

Šiame straipsnyje neapartas lietuviškų vardų, pavardžių bei vietovardžių vokietinimo principas ir vokiškų epitafijų pasiskirstymas Klaipėdos krašto vietovėse. Laukiama ir naujų duomenų, galėsiančių papildyti lingvistinį tyrimą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: epitafijos, vokiečių ir lietuvių kalbų sąveika, istorinis-lyginamasis metodas, archaizmai, tarmybės.

*Doc. dr. Eglė Bukantytė, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto
vyresnioji mokslo darbuotoja
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: egle_bukantyte@yahoo.de*

Ivadas

Senujų Klaipėdos krašto kapinių epitafijos – konfesijų, kalbų ir kultūrų sąveikos atspindys. Tirti antkapių įrašus – tai stebėti intensyvią krašto istoriją, jausti daugiakultūrę aplinką, skaityti žmonių likimus ir jų mintis apie gyvenimą anapus.

Prieš keletą metų Klaipėdos universitete pradėti įvairiausiai senujų Klaipėdos krašto kapinių tyrimai¹. Ligi šio laiko yra paskelbta išsamių filologinių epitafijų tyrimų tekstologijos ir literatūrologijos aspektais². Jau imtasi ir rimtų lingvistinės antkapių įrašų analizės – Klaipėdos universiteto mokslininkė Asta Balčiūnienė tiria lietuviškųjų įrašų kalbos ypatumus ir Prūsijos Lietuvos tarmių raišką jose.

Išsamių vokiškųjų Klaipėdos krašto kapinių epitafijų tyrimų trūksta, todėl šio tyrimo objektu pasirinktos būtent jos. Remiantis *istoriniu-lyginamuoju metodu* vokiški įrašai gretinami su lietuviškais, siekiama atskleisti tekstologines ir lingvistines jų savybes. Kalbinių ypatumų analizė naudinga tolesniems lietuviškųjų epitafijų ir kalbų sąveikos jose tyrimams bei etninio Klaipėdos krašto gyventojų identiteto klausimo sprendimams. Atliekant tyrimą remtasi Klaipėdos universiteto mokslininkų medžiaga, surinkta ekspedicijų po Klaipėdos krašto kapines metu³.

Vakarų Europos epitafijos tyrėjų dėmesį traukia nuo seniausių laikų. Antkapių įrašai dabartinės Vokietijos teritorijoje pradėti rinkti jau viduramžiais⁴. Vokiečių lingvistų dėmesys ilgai buvo sutelktas į runų įrašus⁵. Viduramžių ir ypač naujųjų laikų įrašų kalbinių tyrimų paskelbta mažai. Šiuo metu vykdomas jungtinis mokslinis projektas „Viduramžių ir naujųjų laikų epitafijos Vokietijoje“. Epitafijų duomenų bazė skelbiama internete⁶, publikuojama metodologinė literatūra⁷. XIX–XXI a. kapinių duomenys dar nerenkami ir neskelbiami, todėl sistemingai gretinti vokiškųjų istorinio Klaipėdos krašto ir kitų vokiškai kalbančių teritorijų antkapių įrašų dar neįmanoma.

¹ Senujų Klaipėdos krašto kapinių tyrimus Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas vykdo nuo 2006 m.

² MALIŠAUSKAS, J. *Vėjas iš Aistmarių. Straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; SIDABRAITĖ, Ž. Epitafijos Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 216–231; SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91.

³ Analizuotos šių kapinių epitafijos: Klaipėdos miesto: Stariškių; Klaipėdos rajono: Drukių, Liaunų, Kojelių I, II, Pozingių; Šilutės rajono: Rusnės, Skirvytelės, Stankaičių I, II, Šyšgirių, Tatamiškių, Užlieknių, Vileikių malūno, Vytulių, Žagatų, Žemaičių Naumiesčio, Žemaitkiemio, Grabupių, Katyčių bažnyčios, Katyčių II, Kukorų, Lapalių, Laugalių, Mantvydų I, II, Mažių, Mingės, Miškogalių, Norkaičių, Petrelių, Girininkų, Ramučių bažnyčios šventoriaus; Pagėgių savivaldybės: Natkiškių, Naujienu, Sokaičių, Šakininkų, Vėžininkų, Vilkyškių I, Žukų; Jurbarko rajono: Kalvelių girininkijos; Kretingos rajono: Bajorų. Ekspedicijų metu surinkti duomenys saugomi Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Klaipėdos krašto kapinių skaitmeninėje duomenų bazėje (toliau – KU BRIAI KKKSDB).

⁴ KOCH, W. *Inschriftenpaläographie des abendländischen Mittelalters und der früheren Neuzeit*. Wien: Oldenbourg Verlag, 2007, S. 12.

⁵ Ibid., S. 47.

⁶ <http://www.inschriften.net/>

⁷ WEH KING, S.; WULF, CH. *Leitfaden für die Arbeit mit historischen Inschriften. Bausteine zur Heimat- und Regionalgeschichte*. Melle, 1997; GIERSIEPEN, H.; BAYER, C. *Inschriften Schriftdenkmäler. Techniken, Geschichte, Anlässe*. Niedernhausen, 1995; KLOOS, R. M. *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, 2. Aufl., Darmstadt, 1992; KOCH, W.; BORNSCHLEGEL, F.-A.; GLASER, M. *Literaturbericht zur mittelalterlichen und neuzeitlichen Epigraphik (1992-1997)*. MGH *Hilfsmittel 19*. München, 2000; KOCH, W. *Epigraphica – ein Leitfaden zur Transkription und schriftkundlichen Einordnung von mittelalterlichen und neuzeitlichen Inschriften*. *Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich und Wien*. Heft 2 (1975), S. 69–94.

Tekstologinės vokiškųjų Klaipėdos krašto epitafijų savybės

Klaipėdos krašto kapinės mišrios kalbų atžvilgiu. Ne vienas antkapis dvikalbis. Dažniausiai tai XIX a. statyti paminklai – lieti kryžiai su lietuvišku reverso įrašu ir vokiška averso epitafija, pvz.:

Czion ilsis Diewije

Jurgis Jurkuns

gim. 14^a August 1844 mir. 9^a September 1883

kt. pusė:

*Ruhe sanft!*⁸

*Ilsekis ramiai!*⁹

Pasitaiko, tiesa, gerokai rečiau – ir atvirkštinių atvejų su vokišku aversu, pvz.:

Else Loops

geborene Pega

** 26. Juni 1819 † 18. November 1897*

kt. pusė:

*Czion ilsis Kuno Sanarēlei*¹⁰

Tokių kryžių reversas akivaizdžiai šabloniškas, jie pagaminti tose pačiose dirbtuvėse (*Eisengießerei Heydekrug, F. Grubert Tilsit, C. F. Sternkopf Soehne Tilsit*).

Nemaža atvejų, kai dvi kalbos sumišusios viename įrašė. Bene ryškiausiai lietuvių ir vokiečių kalbų simbiozę rodo šis aversas:

1 pav.¹¹

Dvikalbiai įrašai paprastai yra iš XIX a. pab. Kalbų mišinys tuo metu galbūt ir nebuvo labai nenatūralus dalykas, tačiau nebuvo siekiamybė, ir greičiausiai aiškintina tinkamų šablonų stoka, akultūracijos bei germanizacijos procesų paveika.

⁸ Pagėgių savivaldybės Sokaičių kapinių kapas Nr. 7. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹ Lietuviškasis atitikmuo Klaipėdos krašto kapinėse – *ilsekis saldžiai!*, rečiau – *ilsekis linksmi!*

¹⁰ Šilutės rajono Mažių kapinių kapas Nr. 9. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹ *Czion ilsis Jurge Müller. * 2. Mai [...] 1844 † 9. Septbr. 1897[?] aus Girreningken*. Šilutės raj. Girininkų kapinių kapas Nr. 9. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

Iš trumpųjų epitafijų¹² Klaipėdos krašto kapinėse vartotos dvi rūšys: 1) paliudijimas apie mirusį ir jo tapatybę, 2) linkėjimas (būti palaimintam).

Mirusiojo tapatybės paliudijimai yra vokiški: *hier ruhet*, *hier ruhet in Gott* ir *hier ruhet in Frieden*. Populiariausias jų Klaipėdos krašte – *hier ruhet in Gott*. Viduramžiais šiaurinėse vokiečių žemėse greta vokiškojo *hier ruhet in Gott* vartotas ir lotyniškasis variantas *in domino / in Christo hic quiescit*¹³. Tikslaus jo atitikmens Biblijoje nėra. Lietuviškasis šios epitafijos vertinys *čia/čion ilsisi Dievyje / Dievuje (...)* šiame krašte prigijo ir evangelikų liuteronų tebevertojamas iki šių dienų.

Paliudijimo formulės *hier ruhet in Frieden* šaltinis yra lotyniškosios Vulgatos tekste: *in pace in idipsium dormiam et requiescam* (Ps 4,9)¹⁴. Dabartinės Vokietijos teritorijoje ši formulė lotynų kalba pradėta vartoti maždaug XI a. ir netrukus tapo populiariausia. Jos variantai gana įvairūs: *hic in pace quiescit*, *hic requiescit in pace*, *in pace requiescit*¹⁵. Tiesioginė veiksmazodžio nuosaka parodo teigimo, paliudijimo pobūdį.

Įprastinis baigiamasis palinkėjimas Klaipėdos krašto kapinėse yra *ruhe(t) in Frieden!* Jo lotyniškojo pirmtako *requiescat in pace* (veiksmazodis išreikštas optatyvu) šaltinis yra liturginėje knygoje. Tokia formulė yra Romos mišiole: *Anima eius requiescat in pace*. Ji nuo viduramžių pradėta vartoti visos vokiškai kalbančios teritorijos kapinėse.¹⁶

Analizuojant skirtingų įžanginių formulių pasirinkimą Klaipėdos krašto kapinėse pastebėti du dėsniumai: 1) su Klaipėdos krašto lietuviškos kilmės pavardėmis dominuoja trumpoji įžanginė epitafija *hier ruhet in Gott*, o su vokiškos kilmės pavardėmis dažnesnė *hier ruhet in Frieden*, 2) intensyvesnė *hier ruhet in Gott* vartoseną nuo XIX a. pab. iki XX a. 3-iojo dešimtmečio. Todėl norint atsakyti į klausimą, kokie veiksniai lėmė skirtingų įžanginių formulių vartoseną, reikia nuoseklaus tyrimo.

Šiame regione taip pat vartotos palinkėjimo formos *ruhe sanft!* ir *schlumm(e)re sanft!*, kurios kartais papildomos *wir sehen uns wieder!* Kitos baigiamosios formos ir aforizmai:

Auf Wiedersehen!
*Gott mit uns*¹⁷
Früh getrennt, doch ewig in Liebe verbunden
Dem Auge fern – dem Herzen ewig nah
Durch Nacht zum Licht

Taigi lietuviškų ir vokiškų trumposios įvadinės formulės ir baigiamieji palinkėjimai adekvatūs ne tik struktūros, bet ir turinio atžvilgiu.

¹² Plg.: KLOOS, R. M. *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. 2. Aufl. Darmstadt, 1992, S. 157.

¹³ <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>

¹⁴ Žr.: NESTLE, E.; ALAND, K. *Novum Testamentum Graece et Latine*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1999; *Kai einu ilsėtis, ramiai užmiegu, nes tu vienas, VIEŠPATIE, leidi be rūpesčio ilsėtis* (Ps 4,9) (Šv. Raštas cituojamas iš ekumeninio 2000 m. leidimo.)

¹⁵ RIECKENBERG, H. J. Über die Formel „Requiescat in pace“ in Grabinschriften. *Jahrbuch der preußischen Kunstsammlungen*. Berlin: Grote, 1880–1944, S. 224.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Lot. *Nobiscum deus* (Mt 1,23), liet. *Dievas su mumis*. Prūsijos karalystėje ir kaizerinėje Vokietijoje paplitęs šūkis. FRANZ, P. *Gott mit uns*. Essay. *Kleines Lexikon historischer Schlagwörter* (Reihe S; Bd. 618). Leipzig: Neuauffl. Militze-Verlag, 2005, S. 114.

Akivaizdus vokiškų ir lietuviškų antkapių įrašų skirtumas yra jų apimtis. Vokiškosiose epitafijose dažnesni nei lietuviškose yra pažyminiai, nurodantys mirusiojo santykį su artimaisiais: *mein lieber Mann / Gatte, meine liebe Frau / meine innig geliebte Gattin, unsere gute / geliebte Mutter, unser guter Vater, unsere lieben Kinder, unser geliebtes Töchterchen, unser innig geliebter Pflege-sohn (...)*. Be *geliebt(e)* „mylima (-s)“, vartotas pažyminys *unvergesslich(e)* „neužmirštama (-s)“. Neretai nurodoma moters mergautinė, kartais ir našlautinė pavardė: *geb.* ir *verwittwet*.

Vokiškose epitafijose nevengiama nusakyti profesijos, ypač garbingos: *Pfarrer* „kunigas“¹⁸, *königlicher (Revier)förster* „karališkasis girininkas“¹⁹, *Schmiedemeister* „kalvis“²⁰, *Lehrer* „mokytojas“²¹ (t. p. *Lehrerfrau* „mokytojo žmona“²²) ir kt. Kartais nurodomi net turtiniai santykiai, socialinė padėtis, pvz.: *unser Stiefvater, der Hausbesitzer* „mūsų patėvis, namo savininkas“²³.

Išplėstinių priedėlių konstrukcijų dažniau pasitaiko XIX a. pab. – XX a. pr. antkapiuose. Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pažyminiai rašomi rečiau, epitafijos darosi lakoniškesnės.

Bene daugiausia informacijos yra Jurbarko raj. Kalvelių girininkijos kapinėse esančio Pirmojo pasaulinio karo kareivio antkapio įrašė. Jame nurodoma mirties priežastis, vieta, laikas, žuvusiojo karinis laipsnis, palaidojimo vieta ir artimųjų santykis. Gana neįprasta įrašo kalbinė raiška, apipinta pažyminiais ir laisvo pobūdžio eilėmis:

*(...)²⁴ fürs Vaterland
starb in den (...)erbittl(...) Kämpfen
bei Freaney, Ar(...) Front, am (...) Mai 1917
im blühenden Alter von 40 Jahren
der Landsturmmann Otto Abromeit Inf. Reg 69,9(...) ocup.
Er ist bestattet in Frankreichs Erde.
Unser geliebter Sohn und Bruder lebt nicht mehr.
Die Feindeskugel traf ihn schwer.
Nur eins zu trösten uns vermag
Es giebt ein Wiedersehn!
Du starbst uns ach, ja viel zu früh
Vergessen werden wir dich nie!
Ei, wieso (...) schläfst Du, ach manch so schweren St(...)
In friedlich(...) süßer Ruh, in Deines Heilands Hand.*

Gewidmet von seinen Eltern²⁵

*(...) už Tėvynę
negailęstingose kovose krito
Freaney (...) fronte, 1917 m. gegužės (...)*

¹⁸ Šilutės raj. Katyčių bažnyčios šventoriaus kapinių kapai Nr. 78–81. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁹ Šilutės raj. Užlieknių kapinių kapai Nr. 35; 85; Šilutės raj. Norkaičių kapinių kapas Nr. 1. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²⁰ Šilutės raj. Sausgalvių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²¹ Šilutės raj. Užlieknių kapinių kapas Nr. 81; 86. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²² Šilutės raj. Užlieknių kapinių kapas Nr. 83. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²³ Šilutės raj. Katyčių II kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²⁴ Raidės ir skaičiai neįskaitomi.

²⁵ Jurbarko raj. Kalvelių girininkijos kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

*būdamas puikaus 40 metų amžiaus
 landšturmanas Otto Abromeit Inf. Reg 69,9(...) ocup.
 Jis palaidotas Prancūzijos žemėje.
 Mūsų mylimas sūnaus ir brolio gyvenimas nutrūko.
 Jį sunkiai sužeidė priešo kulka.
 Paguosti gali mus tik viena –
 Mes susitiksim vėl!
 Ak, kaip anksti tu mus palikai
 Niekada tavęs neužmiršime!
 Ei, kodėl miegi (...), ak, kokia sunki (...)
 Saldžioj ramybėj Išganytojo rankose.*

Skiria tėvai²⁶

Iš šio pavyzdžio matyti, kad kareivių kapai – bent jau kuriuose tai nurodyta – išsiskiria gana laisva teksto forma. Taip pat plg.:

2 pav.²⁷

Lietuviškosios Klaipėdos krašto epitafijos pasižymi gausiomis giesmių ištraukomis²⁸. Vokiškoje jų taip pat pasitaiko, pvz.:

*Das arme Herz hienieden,
 Von manchem Sturm bewegt,
 Es findet wahren Frieden*

²⁶ Vertė straipsnio autorė.

²⁷ *Hier ruht in Gott der Oberbahnassistent August Otto Kirst[...]* geb. d. 16. Juni 1839 gest. d. 30. A[...]*Treu folgest Du des Königs[...]* Als er das einige Deutschland [...]*Nun rief der oberste Kriegsherr zum Ap[...]* Und treu folgest Du dem Ruf zu St[...]. Šilutės raj. Stankaičių I kapinių kapas Nr. 10. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

²⁸ SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91.

*Dann, wenn es nicht mehr schlägt.*²⁹

*Stets einfach war Dein Leben,
Du dachtest nie an Dich;
Nur für die Deinen streben,
Hilfst Du für Recht und Pflicht.*³⁰

Visgi gerokai dažnesnės už giesmių tekstus yra Šv. Rašto ištraukos. Dažniausi motyvai yra šie:

*Die Liebe höret nimmer auf*³¹

ir

*Leben wir, so leben wir dem Herrn,
Sterben wir, so sterben wir dem Herrn.
Darum wir leben oder wir sterben so sind
Wir des Herrn*³²

Ištraukos įvairios, kartojasi nedažnai. Dar keletas pavyzdžių:

*Selig sind die des reinen Herzens sind, denn sie werden Gott finden*³³
*Selig sind, die da Leid tragen; denn sie sollen getröstet werden*³⁴
*Des Herrn Rath ist wunderbar, und er führt es herrlich hinaus*³⁵
*Das Andenken des Gerechten bleibt im Segen*³⁶
*Wo ich bin, soll mein Diener sein*³⁷

Dvasininkų antkapuose Šv. Rašto citatos įrašytos visuomet. Kai kurių epitafijų šaltinių nustatyti nepavyko, pvz.:

*In Liebe wirktest Du,
in Frieden ruhest Du!*³⁸
*Es ist bestimmt in Gottes Rat,
dass Liebsten, was man hat,
muss scheiden.*³⁹

²⁹ Fiksuota Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁰ Fiksuota Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³¹ *Meilė niekada nesibaigia* (1 Kor 13,6). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³² *Ar gyvename, Viešpačiui gyvename, ar mirštame, Viešpačiui mirštame. Taigi ar gyvename, ar mirštame, – esame Viešpaties* (Rom 14,8). Pagėgių sav. Vėžininkų kapinių kapas Nr. 10. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³³ *Palaiminti tyraširdžiai: jie regės Dievą* (Mt 5,8). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁴ *Palaiminti lūdentys: jie bus paguosti* (Mt 5,4). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁵ *Jis nuostabus patarimais ir didingas išmintimi!* (Iz 28,29). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse; Natkiškių kapinių kapas Nr. 73. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁶ *Teisiojo vardas bus laiminamas* (Pat 10,7). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁷ *Kur aš esu, ten bus ir mano tarnas* (Jn 12,26). Šilutės raj. Katyčių apylinkėse. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁸ Klaipėdos raj. Ažpurvių girininkijos kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

³⁹ Šilutės raj. Girininkų kapinių kapas Nr. 74. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

Kalbos ypatumai

Kalbinę epitafijų įvairovę riboja griežta teksto struktūra ir lakoniška kalbinė raiška. Lingvistinio tyrimo siekiamybė yra analizuoti gyvosios kalbos faktus, todėl dėmesys sutelktas į trumpąsias epitafijas. Šv. Rašto ar liuteroniškų giesmių citatos į analizę galėtų būti įtrauktos pastebėjus dėsningų nukrypimų nuo šaltinio teksto. Šiame straipsnyje neaptariamas vardų, pavardžių bei vietovardžių germanizavimas ir lietuvinimas.

Nagrinėjamojo laikotarpio kalbos faktai priskiriami naujosios vokiečių kalbos etapui, kuris prasidėjo XVII a. Apie 1650 m. Šiaurės ir Vidurio vokiečių žemėse aukštaičių kalba imtos leisti knygos. Pietinėse žemėse ir Šveicarijoje bei Austrijoje vokiečių aukštaičių kalbos variantas išgalėjo šimtmečiu vėliau⁴⁰. Nagrinėjamoju laikotarpiu bendrinė kalba buvo intensyviai norminama. Ypač svarbu buvo suvienodinti rašytinės kalbos taisykles, tačiau šis procesas vyko gana sunkiai. 1876 m. visuotinės ortografijos konferencijoje numatytų taisyklių įgyvendinti nepavyko. Tik antrosios, 1901 m., ortografijos konferencijos metu įvestos visuotinės rašybos taisyklės⁴¹.

Klaipėdos krašto kapinių vokiškos epitafijos užrašytos naująja vokiečių aukštaičių kalba. Užfiksuoti tik keli nukrypimų nuo norminės kalbos faktai. Beveik visi jie susiję su nekirčiuotų balsių vartoseną:

1. Nekirčiuotas kamiengalio balsis *e* įterpiamas veiksmažodžio *ruhen* esamojo laiko vienaskaitos 3-iojo asmens formoje: *ruhet* (*hier ruhet in Gott / in Frieden*). Kalbant apie formas *ruhet* ir *ruht* įvadinėje antkapių formulėje (vartotos abi) reikia prisiminti trumpojo kamiengalio balsio *e* variavimą ankstyvojoje vokiečių aukštaičių kalboje (1350–1650). Būtojo laiko formose M. Lutherio raštų (apie 1515 m.) kalbai ypač būdinga stipri kamiengalių *-ete* ir *-et* konkurencija. Kaip atsvara šiam procesui esamajame laike XVII a. pradžioje išgali kamiengalio forma *-et*⁴². Taigi XIX–XX a. epitafijose vartota forma *ruhet* – ankstyvosios vokiečių aukštaičių kalbos reliktas, kuriam išlikti greičiausiai padėjo liturginė literatūra.
2. Įvairiose situacijose praleidžiami nekirčiuoti kamieno balsiai *e*, *i*: *gescheh'n*, *ew'gen*⁴³. Ypač nenuosekli leksemos *Auf Wiedersehen* rašyba: *Auf Wiedersehen!*, *Auf Wiedersehn!*, *Auf Wiederseh'n!*
3. Vartota archajinė veiksmažodžio *geben* forma: *Es giebt ein Wiedersehn!*⁴⁴ Esamojo laiko vns. III asmens forma *giebt* turi istorinį, teritorinį ir stilistinį pagrindą. Iš gotų kalbos veiksmažodžio **giban* senojoje vokiečių aukštaičių kalboje išsirutuliojusi forma *geban* vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos variante virto *geben*. Dabartinėje vokiečių kalboje vns. III asmenyje išliko abliauto nepaveikta forma *gibt*, kuri dar XVIII a. turėjo du variantus: *giebt* Vidurio Vokietijoje ir *gibt* šiaurinėse tarmėse⁴⁵. 1880 m. norminėje gramatikoje nurodytos abi formos, o po 1901 m. kalbos reformos išgalėjo forma *gibt*. XX a. pradžioje literatūrinėje kalboje dar pasitaiko formų su *ie*.
4. Vienas nekirčiuoto kamiengalio balsio redukcijos atvejis gali būti nulemtas pietų vokiečių aukštaičių tarmės. Tai veiksmažodžio *geboren* būtojo laiko dalyvio formos *geborne* balsių redukcija.⁴⁶

⁴⁰ WOLFF, G. *Deutsche Sprachgeschichte*. Tübingen: Francke Verlag, 1990, S. 133–137.

⁴¹ http://de.wikipedia.org/wiki/Orthographische_Konferenz_von_1901 [žiūrėta 2012 08 25].

⁴² DAMMEL, A. *Konjugationsklassenwandel. Prinzipien des Ab-, Um- und Ausbaus verbalflexivischer Allomorphie in germanischen Sprachen*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2011.

⁴³ Šilutės raj. Žemaičių Naumiesčio kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁴⁴ Žr. aukščiau cituotą Jurbarko raj. Kalvelių girininkijos kapinių įrašą.

⁴⁵ <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> [žiūrėta 2012 06 15].

⁴⁶ Apie vokiečių kalbos balsių redukciją žr.: NÜBLING, D. *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Narr Francke, 2006, S. 31.

3 pav.⁴⁷

Abi antkapyje nurodytos pavardės patvirtina pietinės vokiškai kalbančios teritorijos dalies kilmę – *Pichler* ir *Sinnhuber* (žr. *Huber*) – ypač paplitusios Austrijoje, Zalcburgo apylinkėse⁴⁸, todėl galima manyti žmones šiomis pavardėmis atsikėlus į kraštą XVIII a. viduryje iš Zalcburgo Didžiosios kolonizacijos metu.

Dar vienas galimas pietų vokiečių aukštaičių tarmės faktas – forma *wier* (*wir* „mes“) nenustatytos kilmės (greičiausiai giesmės) tekste:

4 pav.⁴⁹

⁴⁷ E. LEOPOLDINE PICHLER geborne SINNHUBER geboren d. 21. May 1816 gestorben d. 2. August 1846. Pagėgių sav. Baltupėnų II kaimo kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁴⁸ Apie pavardžių paplitimą žr. žemėlapyje [žiūrėta 2012 08 10]. Prieitis per internetą: <http://www.verwandt.de/karten/absolut/pichler.html>; [žiūrėta 2012 08 10]. Prieitis per internetą: <http://www.verwandt.at/karten/detail/huber.html>

⁴⁹ Šilutės raj. Katyčių bažnyčios šventoriaus kapinių kapas Nr. 19. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

*Gott ruft sein
Wille muss geschehen.
Einst werden wir
uns wiedersehen.*

Ankstyvojoje pietų vokiečių aukštaičių kalboje *i* prieš priebalsius *h*, *t* ir *d*, o Bavarijos-Austrijos regione ir prieš *r* ilginamas: *iem* („im“), *in* („in“) ir *wier* („wir“).⁵⁰

Išvados

Dvikalbiai Klaipėdos krašto senųjų kapinių įrašai dažniausiai siekia XIX a. pabaigą. Teksto rūšies atžvilgiu lietuviškų ir vokiškų antkapių įrašai panašūs. Ir lietuviškose, ir vokiškose epitafijose vartojamos adekvačios trumposios įžanginės ir baigiamosios formulės, liuteroniškų giesmių ir Biblijos ištraukos. Giesmių tekstai gerokai retesni nei lietuviškose epitafijose. Vokiškiems antkapiams būdingos įvairios Biblijos knygų citatos.

Analizuojant skirtingų įžanginių formulių vartoseną Klaipėdos krašto kapinėse pastebėta, kad su Klaipėdos krašto lietuviškos kilmės pavardėmis dominuoja evangelikams būdinga epitafija *hier ruhet in Gott*, o su vokiškos kilmės pavardėmis dažnesnė *hier ruhet in Frieden*. Intensyvesnė *hier ruhet in Gott* vartoseną pastebėta nuo XIX a. pab. iki XX a. 3-iojo dešimtmečio. Įžanginių ir ypač baigiamųjų formulių vartosenos veiksniumi galima spėti buvus ir kryžių įrašų šabloniškumą.

Kalbiniu atžvilgiu vokiški įrašai išsamesni už lietuviškus. Gana dažnos išplėstinių priedėlių konstrukcijos, nurodančios mirusiojo šeiminei padėtį, emocinį šeimos narių ar draugų santykį mirusiojo atžvilgiu, jo profesiją ar net materialinę nuosavybę. XIX a. pab. – XX a. pr. antkapiuose išplėstinių pažyminių gausiau. Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pažyminiai rašomi rečiau, epitafijos darosi lakoniškesnės. Karių kapų įrašai pasižymi laisva teksto forma.

Trumposios epitafijos užrašytos naująja vokiečių aukštaičių kalba. Įrašuose atsispindi, kad ortografija tuo metu dar nebuvo visuotinai sunorminta. Įvairiose situacijose praleidžiami nekirčiuoti kamieno balsiai *e*, *i*,

Nustatyti du pietų vokiečių aukštaičių tarmai būdingi reiškiniai. Tai balsių redukcija būtojo laiko dalyvio formoje *geborne* ir dvibalsinimas asmeninio įvardžio dgs. I asmenyje (*wier*: *wir* „mes“). Visgi nagrinėjamojo meto įrašai padaryti prieš rašybos reformą, todėl laikyti juos tarmybėmis reikia sąlygiškai.

Aptikti keli morfologijos archaizmų atvejai. Tai veiksmožodžių *geben* ir *ruhen* es. I. vns. III asmens formos: *giebt* ir *ruhet*. Pastarasis kalbos faktas – tai ankstyvosios vokiečių aukštaičių kalbos reliktas, kuriam išlikti greičiausiai padėjo liturginė literatūra.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

DAMMEL, Antje. *Konjugationsklassenwandel. Prinzipien des Ab-, Um- und Ausbaus verbalflexivischer Allomorphie in germanischen Sprachen*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2011.

KOCH, Walter. *Inschriftenpaläographie des abendländischen Mittelalters und der früheren Neuzeit*. Wien: Oldenbourg Verlag, 2007.

NESTLE, Eberhard; ALAND, Kurt. *Novum Testamentum Graece et Latine*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1999.

NÜBLING, Damaris. *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Narr Francke, 2006.

⁵⁰ *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 3. Teilband. Hrsg. W. BESCH, W. de GRUYTER. Berlin, 2003, S. 2931.

- FRANZ, Peter. Gott mit uns. Essay. *Kleines Lexikon historischer Schlagwörter* (Reihe S; Bd. 618). Leipzig: Militze-Verlag, 2005.
- RIECKENBERG, Hans Jürgen. Über die Formel „Requiescat in pace“ in Grabinschriften. *Jahrbuch der preußischen Kunstsammlungen*. Berlin: Grote, 1880–1944, S. 224–229.
- KLOOS, Rudolf M. *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, 2. Aufl. Darmstadt, 1992.
- SIDABRAITĖ, Žavinta. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Anna-berger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91.
- SIDABRAITĖ, Žavinta. Epitafijos Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 216–231.
- Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, 3. Teilband. Hrsg. W. BESCH; W. de GRUYTER. Berlin, 2003.
- WOLFF, Gerhart. *Deutsche Sprachgeschichte*. Tübingen: Francke Verlag, 1990.

GERMAN EPITAPHS IN THE OLD CEMETERIES OF KLAIPĖDA REGION: A LINGUISTIC ASPECT

Eglė Bukantytė

Klaipėda University, Lithuania

S u m m a r y

Inscriptions on the 19th - 20th century tombstones in Klaipėda Region are reflections of the links between the German and Lithuanian languages and cultures. Most of the cemeteries in the region were bilingual. German and Lithuanian inscriptions could sometimes be found on a single tombstone.

The object of the research is German epitaphs in Klaipėda Region. German inscriptions are compared to Lithuanian ones on the basis of the historical-comparative method with the aim of disclosing their textological and linguistic characteristics.

The analysis of inscriptions on the German tombstones showed that, as compared to the Lithuanian gravestones, the attributes indicating the relationship of the deceased to family members were more frequently used. Moreover, the attributes like *geliebt (e)* (beloved) and *unvergesslich* (unforgettable) were used. Women's maiden names, and sometimes widowed names, were often indicated: *geb.* and *verwittwet*. The profession of the deceased was indicated more often than in Lithuanian epitaphs. Extended constructions with appositions were more common on the tombstones of the late 19th and the early 20th centuries. Starting with the 20s of the 20th c., the attributes became less frequent, and the epitaphs became more concise.

The most frequently used opening liturgical formula on the tombstones was *hier ruhet in Gott*, and another, less common, was *hier ruhet in Frieden*. The origin of the epitaphs is reviewed in another research.

The German epitaphs were rich in citations from the Holy Bible. Some of the short ones were *Auf Wiedersehen!*, *Ruhe(t) sanft*, *Ruhe(t) in Frieden*, *Gott mit uns*.

Laconicism of linguistic expression and of the structure of the epitaphs restrained linguistic diversity and the potential for linguistic research. The analysis considered the brief language of the epitaphs as facts of the living language, whereas Bible and canticle citations were not studied.

A few examples of dialecticisms and archaisms were identified, e.g. the archaic form of the verb *geben* – *es giebt*, which had two variations in the 18th century: *giebt* in Central Germany and *gibt*

in northern dialects. In 1880, the normative grammar had both forms, whereas after the language reform in 1901, the form *gibt* was entrenched. A phenomenon characteristic of the High German dialect was discovered: vowel reduction in the verb *geboren* of the Past Participle form: *geborne*. The surname on the tombstone proves the origin of the southern part of the German territory.

The principle of Germanisation of Lithuanian names, surnames, and place names and the distribution of German epitaphs in the area of Klaipėda Region are not discussed in the article. New data are expected that may promote linguistic research.